

ДОБРОЧИННО-МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СКАРЖИНСЬКИХ: ЦЕРКОВНА ТА ОСВІТНЯ СПРАВА

Стаття присвячена благодійній та меценатській діяльності представників роду Скаржинських. Вони фінансували будівництво церков, відкривали навчальні заклади. Сприяли культурному та духовному розвитку населення Південної України.

Ключові слова: Скаржинські, меценат, церква, освіта, Південна Україна.

Статья посвящена благотворительной и меценатской деятельности представителей рода Скаржинских. Они финансировали строительство церквей, открывали учебные заведения. Способствовали культурному и духовному развитию населения Южной Украины.

Ключевые слова: Скаржинские, меценат, церковь, образование, Южная Украина.

The article is sanctified to patron of art activity of representatives of family of Skarzhynsky. They financed building of churches, opened educational establishments. Assisted to cultural and spiritual development of population of South Ukraine.

Key words: family of Skarzhynsky, the patron of art, church, education, Southern Ukraine.

Формування різноманітних моделей підтримки і захисту одних верств суспільства іншими як процес допомоги в культурно-історичній спільності має давні традиції. Розвиток доброчинності і меценатства є рисою зрілого громадянського суспільства, процес формування якого є завжди актуальним для дослідження. Разом із тим, ще менш вивченими залишаються питання пов'язані із роллю у цьому процесі представників дворянства. Адже саме вихідці із дворянського стану найбільше сприяли створенню офіційно оформлених неполітичних організацій, функціонування яких забезпечувало соціокультурний розвиток суспільства.

Будівництво православно-християнських храмів відкриття й підтримка навчальних закладів, – все це стало надзвичайно важливою сферою діяльності представників одного із найвизначніших дворянських родів Новоросійського краю – Скаржинських.

Історіографічний спадок із зазначеної теми представлений працями дореволюційного і сучасного періоду. До дореволюційної літератури належать праці М. Мурзакевича [1], Ф. Миляновського [2], І. Філіповича [3; 4], В. Семенова-Тянь-Шанського [5]. Надзвичайно цінними є регіональні і краєзнавчі дослідження, пов'язані із діяльністю Херсонської єпархії, та розвідки про окремі церкви у містах і селах Південної України. Вони представлені доробком О. Тригуба [6], В. Ярошенка [7] В. Нотича [8] та інших. Щодо джерельної бази,

то вивчались опубліковані матеріали і документи, що відображають розвиток церковної й освітньої справи в маєтках Скаржинських. Також залучалась інформація із Херсонського та Миколаївського обласних архівів.

Необхідно відзначити, що Південний регіон, який заселявся представниками всіляких етнічних, релігійних, станових груп, потребував сакральних установ для регулювання культурно-соціальних відносин. Закони Російської імперії через віддаленість та неосвоєність краю не завжди тут діяли сповна. З цієї причини церква взялась за виконання як духовних, так і соціальних функцій. Тому при заснуванні перших станиць, поселень, містечок власник відразу починав будівництво православної церкви.

Держава також розуміла значимість церкви. Ще за наказом Петра I вище духовенство зосередилось у Святішому Синоді, а управління церквою здійснювалось за схемою: Святіший Синод, Єпархіальна Консисторія, Округ, Парафія православної церкви. Така структура не оминула і Південну Україну. У 1775 р., разом із заснуванням Херсонської єпархії, було створено духовну Консисторію, яку очолив архієпископ. У цьому ж році також було засноване духовне правління Херсонське і Слов'янське. Свою діяльність правління здійснювало у кордонах Херсонської єпархії. Головними напрямками діяльності Херсонської єпархії та її найменших одиниць були: виконання багатьох функцій, а саме

проголошення указів і маніфестів царського уряду, боротьба із сектантством та розколом у єпархії, розповсюдження грамотності, поширення православної віри через будівництво нових храмів, монастирів [9].

Отримавши від царського уряду землі, Петро Михайлович Скаржинський заснував поселення Трикрати, у якому відразу почав будівництво Архангело-Михайлівської церкви, яке завершилось у 1794 р. Він звертався до Слов'янської духовної консисторії із листом від 12 травня 1780 р. такого змісту: «Маючи слободу, яка знаходиться з усіх сторін далеко від найближчої церкви, для народу через обов'язок християнський дуже потрібну, то це і спонукало мене викликати із Молдавії священика самочинно, отця Василя Наливайка. Запросивши його до моєї слободи, я завірив його в істинному моєму бажанні, якщо тільки здійснити це волі всевишнього завгодно буде, що з часом у цій моїй слободі буде побудована церква. Про це, як про найбільшу необхідність, прошу Консисторію, щоб цей священик був залишений у моїй слободі Трикрати, жителі якої і всі сусіди навкруги бажать, щоб він, отець Василь, виконував їхні християнські потреби. Ради цього, для загального богослужіння, прошу дозволу побудувати мені у цій слободі каплицю» [10]. Вже на кінець місяця до Трикрат прийшов лист, у якому повідомлялось, що прохання ротмістра Петра Михайловича Скаржинського стосовно того, щоб залишити священика Василя Наливайка у слободі Трикрати, задовольняється. Лист був підписаний архієпископом Слов'янським і Херсонським Никифором [11].

Однак через деякий час перший священик трикратської церкви Василь пішов із життя. З цієї причини у 1784 р. Петро Михайлович Скаржинський знову звернувся до архієпископа Слов'янського і Херсонського із проханням про те, щоб у слободі Трикрати Катеринославського намісництва Новопавлівського повіту при Архангело-Михайлівській церкві священиком став син Василя Наливайка, Федір Наливайко [12]. Разом із тим, у листі від 12 жовтня 1784 р. господар описав церкву. Сакральна споруда була кам'яною і мала всі необхідні церковні атрибути. Вказувалось, що церква побудована за рахунок Петра Михайловича Скаржинського. Вона знаходилась на землі, яку він спеціально виділив у своєму маєтку. У Архангело-Михайлівській церкві була невелика книгарня із відповідною літературою та багатий церковний інвентар. Біля церкви для священика землевласник збудував будинок і виділив 20 га землі. Священик забезпечувався усім необхідним.

При Архангело-Михайлівській церкві відкрили одну із перших церковнопарафіяльних шкіл на теренах Херсонської губернії. У цій церкві співали молебень за військовий ескадрон імені Віктора Петровича Скаржинського та правили панахиди за усіх тих ополченців, які загинули під час війни 1812 р. Також біля церкви збудували родинний склеп Скаржинських. Після більшовицького перевороту Архангело-Михайлівська церква використовувалась як сховище для зернових

культур. Поступово сама будівля почала руйнуватись. У 1978 р. місцеві краєзнавці поставили питання про реконструкцію церкви і створення на її базі краєзнавчого музею. Однак, така ідея не мала підтримки влади і церкву було знищено.

Ще однією церквою, яка існувала завдяки підтримці родини Скаржинських, була Петропавлівська церква у селі Мигія. Історики та краєзнавці називали її «Петропавлівським собором» [13]. До сьогодення відкритим залишається питання про час будівництва сакральної споруди. Є відомості, що церкву у Мигії побудували у 1788 р. за часів Петра Михайловича Скаржинського. Інші джерела піддають сумніву вказаний рік. Припущення про те, що церкву збудували до 1788 р. і не за участі Петра Михайловича Скаржинського зробив І. Філіпович, який був священиком Петропавлівської церкви і написав її історію. Він аргументував свої здогади, посилаючись на народні перекази. Зокрема, на те, що мигіївські старожили переповідають, що першу церкву перенесено у Мигію із Бугогардівської паланки. Відомо, що перша Бугогардівська церква, зруйнована Савою Чалим, потім була відтворена за інструкцією кошового Лантуха і полковника Дмитра Стягайла. Вона стояла вже не на острові, а на березі, де розташовувався табір, восени її перенесли на Великий Інгул. Ця друга церква і була перенесена до Мигії, однак невідомо, коли саме. І Філіпович стверджує, що це трапилось у 1775 р. [14], тобто у той час, коли знищено Запорізьку Січ. Генерал П. Текелій, який був першим власником Мигії, міг наказати перенести із земель Бугогардівської паланки запорізьку церкву на свої землі, які йому були подаровані Катериною II. У 1776 р. генерал П. Текелій продав Мигію Петру Михайловичу Скаржинському. Тому є допустимим, що перша мигіївська церква була саме із Бугогардівської паланки, але у 1823 р. внаслідок бурі «старая и ветхая» дерев'яна церква зазнала руйнації.

Наступний господар Мигії Віктор Петрович Скаржинський намагався її відремонтувати, а згодом вирішив збудувати нову кам'яну церкву. Петропавлівську церкву зводили з 1823 по 1827 р., її освятив архієпископ Катеринославський Феофіл. Сакральна споруда була побудована із паленої цегли на гранітній основі, поряд розташовувалась дзвіниця, яка мала дерев'яний навіс [15]. У церкві знаходилось три престоли – головний – в ім'я святих апостолів Петра і Павла, правий – в ім'я Охтирської ікони Богоматері і лівий в ім'я Чудотворця Миколая. Церква функціонувала завдяки підтримці населення, а також матеріальній допомозі Скаржинських.

У другій половині XIX ст. політичні та економічні зміни вплинули на стан господарства землевласників, частина родинних земель була втрачена, більшість наділів здавалась в оренду. Однак Скаржинські не переставали дбати про розвиток культури, освіти і духовності на теренах мигіївської парафії. Йосип Петрович Скаржинський, заручившись підтримкою свого брата Віктора

Петровича, у 1889 р. виділив кошти на будівництво малої дзвіниці при Петро-Павлівській церкві. Згодом була проведена реконструкція усєї церкви, про що свідчать записи І. Філіповича: «Дзвіниця спочатку стояла окремо від церкви – це був дерев'яний навіс на двох стовпах, а у 1889 р. була прибудована до церкви Йосипом Скаржинським. По типу побудови сакральна будівля і дзвіниця наближались до візантійського стилю. Церква була при одному куполі, зверху причеплений ліхтар, її висота становила 23,5 м, а дзвіниці – 37,5 м. Із передньої частини дзвіниці видається фронтон, який підтримується чотирма високими колонами. У передньому фасаді дзвіниці 2 ніші, куди вставлені мармурові фігури, які представляють святих апостолів Петра і Павла у людський зріст, фігури ці прекрасної роботи» [16].

Петропавлівська церква мала багате убранство, у ній знаходилось декілька ікон, присвячених звільненню селян від кріпосної залежності. Ікони були виготовлені місцевими жителями за матеріальної підтримки Йосипа Петровича Скаржинського, зокрема, це ікона Христа Спасителя у срібній ризі. У пам'ять про смерть імператора Олександра II тими ж селянами створена ікона святого князя Олександра Невського. Церква прикрашалась вишитими рушниками, тканими доріжками і килимами.

Представники родини Скаржинських за внесок у розвиток церковної справи отримали благословення Синоду. Про це йдеться у Херсонських єпархіальних відомостях від 11 жовтня 1890 р.: «... надано благословення Святішого Синоду із видачею грамоти дворянину Йосипу Скаржинському і без грамоти дворянину Віктору Скаржинському та дворянці Анастасії Скаржинській» [17]. Майже 100 років Скаржинські підтримували Петропавлівську церкву, однак за часів радянської влади сакральна будівля безслідно зникла.

Історія Архангело-Михайлівської та Петропавлівської церков є прикладом невтомної праці не одного покоління Скаржинських, які сприяли культурному та духовному розвитку населення.

Як вже зазначалось, одним із основних напрямків Херсонської єпархії було вирішення завдань розповсюдження грамотності серед парафіян, збільшення кількості церковнопарафіяльних закладів у єпархії. У 1884 р. з'явилися правила про церковнопарафіяльні школи, за якими створювалися однокласні (дворічні), двокласні (чотирирічні). Ці заклади підпорядковувалися Херсонській Єпархіальній Раді, яка мала низку відділень у градоначальствах Миколаївському та Одеському, повітових містах [18]. Членами відділень були священники, директори гімназій, опікуни училищ, почесні громадяни. На початку ХХ ст. школи стали три- та п'ятирічними. Навчання у школах проводили священники, дякони і дячки, вчителі, які закінчували церковно-вчительські школи і єпархіальні училища.

Варто зазначити, що вище духовенство Херсонської Консисторії постійно закликало господарів краю на допомогу у справі розвитку

церковнопарафіяльних шкіл: «... бажано, щоб панове поміщики і сільська влада сприяла зі своєї сторони сільському духовенству, бажано, щоб вони закликали селян відправляти дітей до школи, сприяли побудові нових приміщень для шкіл і забезпечували їх необхідним начинням, не забирали під час навчання із школи дітей на різні роботи. Адже справа відкриття шкіл є необхідною і благочестивою» [19].

Скаржинські не залишались байдужими до освітнього процесу. У Трикратах при Архангело-Михайлівській церкві навчалось багато дітей. У школі викладали такі предмети: читання, чистописання, короткий катехізис із священною історією, церковні співи для тих, хто бажав та мав до цього здібності. Вивчали також арифметику і географію. Крім того, у школі викладали низку необов'язкових предметів: рукоділля, гімнастику, бджільництво, садівництво, столярне й ткацьке ремесло. Священники займались із дітьми без платні, необхідна література висилалась Херсонською Консисторією, інше необхідне приладдя для школи надходило від Скаржинських.

У трикратській церковнопарафіяльній школі у 1898 р. працювала екзаменаційна комісія, яка нагороджувала похвальними листами учнів за гарну поведінку і відмінні успіхи у навчанні, членом комісії був Віктор Вікторович Скаржинський. В економії Актово у другій половині ХІХ ст. відкрили школу грамоти. Ця школа мала зв'язки із Єлисаветградським повітовим відділом Херсонського єпархіального училища, при якому була Рада, що видавала свідоцтва, які підтверджували навчання у Актовській школі грамоти. Учні, які успішно закінчували навчання, надавались пільги щодо військової служби. На території, яка належала Скаржинським, знаходилось Мертвоводське земське однокласне училище, навчання у якому також давало пільги під час військової служби. Свідоцтва, які підтверджували навчання в училищі видавались Радою Єлисаветградського повітового училища.

У мигіївській економії у другій половині ХІХ ст. знаходилось три школи: земська однокласна, церковна школа грамоти для дівчат та Ольгинсько-Скаржинська сільськогосподарська школа, – що фактично існували завдяки меценатській підтримці членів роду Скаржинських.

Соціально-економічне становище у Південній Україні у другій половині ХІХ ст. викликало нагальну потребу у створенні значної кількості навчальних закладів. Представники дворянського стану розуміли вагоме значення поширення сільськогосподарської освіти серед населення для розвитку регіону. Не була чужою така ідея і Йосипу Петровичу Скаржинському. Активний громадський діяч, член багатьох товариств, він безперервно сприяв підвищенню освітньо-культурного рівня населення. Результатом його невтомної діяльності стало відкриття 27 жовтня 1890 р. Ольгинської сільськогосподарської школи [20]. За кошти мецената збудували кам'яний

головний корпус із двома крилами – флігелями і підвальним приміщенням. У головній частині корпусу були розміщені: учительська, три навчальні кабінети, перші класи, спальні, вбиральні, їдальня, бібліотека і гардеробна. На другому поверсі знаходилися квартири фельдшера та економа, аптека, ізолятор, учнівська бібліотека. Опалення корпусу відбувалось за допомогою печей, освітлення здійснювалось газовими лампами, а з жовтня 1914 р. воно стало електричним. Також були зведені двоповерховий житловий будинок і декілька виробничих приміщень. Крім того, Йосип Петрович Скаржинський виділив для школи 109 га польової та садибної землі і необхідну кількість тяглової сили, реманент та худобу.

До 1895 р. школа існувала на кошти Йосипа Петровича Скаржинського. Потім він подарував її скарбниці і навчальний заклад перейшов у розпорядження Головного управління землеустрою та землеробства, в результаті чого було вироблено і затверджено «Положення про штат Ольгинської вищої сільськогосподарської школи першого розряду». Йосип Петрович Скаржинський залишався опікуном школи до 1907 р. і самостійно вирішував всі питання, пов'язані з діяльністю закладу. Згодом створили спеціальну комісію, членами якої були: Бернс Оскар Августинович – землевласник села Бандурка, Швахгейм Єгор Єгорович – землевласник села Воеводське, Іван Ковальов – голова земської управи. Оскільки в училищі був відкритий педагогічний клас, то на його базі проводилися курси по сільському господарству для народних вчителів. З 1909 р. курси стали постійними. Це мало важливе значення у процесі підготовки фахівців, які займалися викладанням у подібних школах [21].

Із січня 1913 р. Ольгинську школу перетворено в Ольгинсько-Скаржинське сільськогосподарське училище з додатковим педагогічним класом. Учні переважно походили із селянської та міщанської верстви населення. Навчання в училищі було

безкоштовним, плата бралися лише за одяг, житло і харчування у розмірі 130 рублів на рік. Більшість учнів були стипендіатами таких установ, як: Головне управління землеустрою і землеробства, Херсонське губернське земство, Єлисаветградське повітове земство, Одеське повітове земство, Ананьївське повітове земство. Державні стипендії призначалися Радою училища найбільш здібним студентам і тим, хто потребував матеріальної підтримки. Існувала стипендія імені Йосипа Петровича Скаржинського, яка надавалась ним особисто найталановитішим учням.

В училищі розвивалися майже всі сільськогосподарські галузі. Найбільших успіхів досягло садівництво, рільництво, городництво, тваринництво, які мали як наукове так і комерційне значення.

У 1914 р. Департаментом народної освіти було складено і затверджено новий план розширення сільськогосподарського училища, що сприяло активізації його діяльності. Були здійснені екскурсії до Єлисаветграду на сільськогосподарську виставку, потім – до Москви і Полтави. Практикувались екскурсії на базі школи. Перша Світова війна, а згодом і революційні події стали причиною того, що багатьох здібних учнів мобілізували до армії, а Скаржинські, які постійно підтримували училище та сприяли його розвитку, емігрували до Італії. Ольгинсько-Скаржинське сільськогосподарське училище було перетворене у вищий навчальний заклад вузької спеціалізації – Мигіївський сільськогосподарський технікум, який існує і в наш час у якості Мигіївського сільськогосподарського коледжу. В цілому Ольгинсько-Скаржинська школа не одне десятиліття була осередком розвитку сільськогосподарської освіти на території Південної України.

Таким чином, представники роду Скаржинських в усіх поколіннях працювали для розвитку духовності, освіти, культури населення Південної України, сприяли розбудові громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мурзакевич Н. Епархиальные архиереи Новороссийского края / Н. Мурзакевич. – Одесса, 1874. – 6 с.
2. Милянковский Ф. Памятная книга для духовенства Херсонской епархии / Ф. Милянковский. – Одесса, 1902. – CVIII, 278, XXXIV с.
3. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда, Херсонской епархии / И. Филиппович // Записки Одесского Общества истории и древностей. – 1901. – Т. XXIII. – С. 1–48.
4. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда, Херсонской епархии / И. Филиппович // Записки Одесского Общества истории и древностей. – 1902. – Т. XXIV. – С. 1–32.
5. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества / [под ред. В. П. Семенова-Тянь-Шанского]. – СПб., 1910. – Т. XIV: Новороссия и Крым. – 1910. – 984 с.
6. Тригуб А. П. Создание и деятельность Херсонской епархии (1775-1860) / А. П. Тригуб // Матеріали II Миколаївської обласної краєзнавчої конференції «Історія». Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Т. II. – Миколаїв, 1997. – С. 100–101;
7. Ярошенко В. Залюблений у землю / В. Ярошенко // Вісті Вознесенщини – 2001. – 18 жовтня.
8. Нотич В. Мигія древня і сучасна : історико-краєзнавчий нарис / В. Нотич. – Первомайськ : «СПД Валюшок» – 2007. – 95 с.
9. Тригуб О. П. Головні напрями діяльності Херсонської єпархії (1775 – 1918) / О. П. Тригуб // Наукові праці : науково-методичний журнал – Т. I. – Історичні науки. – Миколаїв : Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 1998. – С. 11.
10. Православна церква на Півдні України (1775-1781) / [упорядник І. Лиман]. – Запоріжжя : РА «Гандел – У», 2004. – (Джерела з історії Південної України). – Т. IV. – 2004. – С. 348.
11. Там само.
12. Ф. 207 Херсонское духовное правление. – Оп. 1. – Спр. 48. Указ Славянской духовной консистории о назначении Федора Нальвайка диаконом Архангело-Михайловской церкви в с. Трикраты, 1784 р., арк. 1.
13. Нотич В. Вказ. праця. – С. 79.
14. Филиппович И. Летопись... – Т. XXIII. – С. 15.
15. Филиппович И. Летопись... – Т. XXIV. – С. 12.

16. Там само. – С. 15.
17. Список лицам духовного и светского звания коим за заслуги и пожертвования по духовному ведомству Херсонской епархии пожалованы грамоты // Херсонские епархиальные ведомости – 1891. – № 1. – С. 5.
18. Руссов А. К вопросу о всеобщем обучении / А. Руссов // Жизнь Юга. – 1897. – № 15. – С. 263.
19. Ведомость о школах, заведенных при церквах Херсонской епархии, для обучения детей прихожан // Херсонские епархиальные ведомости – 1862. – № 1. – С. 2.
20. Россия. Полное географическое описание... – С. 720.
21. Отчет народного Ольгинско-Скаржинского сельскохозяйственного училища. – Голта, 1915. – С. 11.

Рецензенти: д.і.н., проф. О. П. Тригуб;
к.і.н., доц. О. С. Морозова.

© Дорошенко О. М., 2012

Дата надходження статті до редколегії 12.01.2012 р.

ДОРОШЕНКО Оксана Миколаївна (1982 р. н.). Закінчила історичний факультет Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова у 2005 р. Кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії і загальних дисциплін Первомайського інституту ОНУ ім. І. І. Мечникова.

Коло наукових інтересів: діяльність родини Скаржинських на теренах Південної України (кінець XVIII – поч. XIX ст.).